

ŚLADY POLSKIE W SZAMACHY

TEKST: Ofił Ismajłow

FOTOGRAFIE: Sabina Ismajłowa

ПОЛЬСКИЕ СЛЕДЫ В ШАМАХАХ

Proces krzewienia chrześcijaństwa w regionie obejmującym swym zasięgiem tereny współczesnego Azerbejdżanu zapoczątkowany został w XIV wieku za sprawą licznych misji katolickich. W 1645 roku w mieście Szamachy (stolica państwa Szyrwań od X wieku) założona została misja jezuitów. W latach 80. XVII stulecia, w ślad za misjonarzami francuskimi i niemieckimi, w regionie pojawiły się misje polskich jezuitów (pierwsza z nich w mieście Gandża).

W 1844 roku do jednego z garnizonów na Kaukazie zesłany został Mateusz Gralewski (1826-1891), członek tajnej organizacji polskiej młodzieży. Rozpoczynając służbę w stopniu szeregowego pułku szyrwańskiego, został ostatecznie awansowany na stopień oficera w kancelarii sztabu tego pułku. W latach 1834-1845 miejsce dyslokacji pułku stanowiło miasto Guba, w latach 1845-1895 natomiast obszar miasta Gusar. Podróżując po regionie, Gralewski precyzyjnie badał lokalną historię, kulturę oraz etnografię. W 1877 roku opublikował we Lwowie pracę zatytułowaną „Kaukaz. Wspomnienia z dwunastoletniej niewoli”. W rozdziale VII noszącym tytuł „Szyrwań”, Mateusz Gralewski napisał, iż pewien zesłaniec w jednym z meczetów w okolicach Szamachy odnalazł wmurowany tam kamień, na którym widniał następujący napis: „Polonus Joannes Dembovscius fecit 1618”. Informację o tym wydarzeniu przekazał mu Edward Milewski. Gralewski zwraca uwagę, że nikt nie miał możliwości potwierdzić autentyczności tego faktu i uzyskać szczegółowych informacji na ten temat. Polski politolog, historyk oraz publicysta Wojciech Górecki (były pracownik ambasady RP

SXIV w. усилиями многочисленных миссий католических орденов началось распространение христианства в регионе, охватывающем территорию современного Азербайджана. В 1645 г. в городе Шамахи (столица государства Ширван с X в.) была открыта миссия иезуитов. В 80-х гг. XVII в. вслед за французскими и немецкими миссионерами в регионе появились миссии польских иезуитов (первая из них в Гяндже).

В 1844 г. в один из гарнизонов Кавказа был сослан Матеуш Гралевский (1826-1891), член польской тайной молодежной организации. От простого солдата ширванского полка он дослужился до офицерского звания в службе полковой штабной канцелярии. Дислокация ширванского полка в 1834-1845 гг. была в городе Губа, а с 1845 по 1895 гг. в урочище Гусар. Путешествуя по региону, Гралевский тщательно исследовал здешнюю историю, культуру, этнографию. В 1877 г. он издает книгу «Кавказ, воспоминания о двенадцатилетней неволе» (г. Львов). В главе VII, которая называется Ширван, Матеуш Гралевский пишет, что кто-то из ссыльных в окрестностях Шамахи в одной из мечетей обнаружил вмурованный камень с надписью „Polonus Joannes Dembovscius fecit 1618”. Об этом он узнал от Эдварда Милевского. Гралевский указывает, что никто не имел возможности проверить это и узнать подробные объяснения. Польский политолог, историк и журналист Войцех

Teodor Szumowski, 1968
(Fot. z rodzinnego archiwum
Józefa Budylina)

Dom, w którym Józef Szumowski mieszkał do 1960 roku

w Baku), w wyniku badań prowadzonych w 2012 roku nad miejscami polskimi w Azerbejdżanie stwierdził, iż inskrypcja ta znajdowała się w meczecie położonym w miejscowości Mejsjary aż do lat 30. XX wieku. Napis w języku łacińskim mówi: „Wybudowano w 1618 roku przez Polaka Jana Dembowskiego”. Na tej podstawie W. Górecki formułuje, naszym zdaniem mylnie, stwierdzenie, jakoby to Dembowski był założycielem meczetu. Niewielka, nikomu nieznaną miejscowość z azerbejdżańskiej prowincji nie zaprosiłaby do budowy niedużego meczetu chrześcijanina z Europy, a tym bardziej osoby, która nie specjalizuje się w tego typu projektach. Wydaje się również, że możliwości finansowe wioski – zaproszenie, bieżące utrzymanie oraz wynagrodzenie dla europejskiego budowniczego – były niewspółmierne do kosztów wzniesienia meczetu. Wreszcie postać Jana Dembowskiego nie była znana w okolicach miasta Szamachy na początku XVII stulecia. W tym samym czasie Szyrwań posiadał własnych znakomitych mistrzów kamieniarstwa. W czym zatem tkwi sekret inskrypcji Dembowskiego w azerbejdżańskim meczecie? Napis po łacinie, czyli w oficjalnym języku Kościoła katolickiego, daje podstawy do przypuszczeń, iż Polak Jan Dembowski był misjonarzem. Pozostaje wiadomym, że po włączeniu regionów Azerbejdżanu w granice Imperium Rosyjskiego wiele katolickich misji przestało funkcjonować. Częstokroć opuszczone chrześcijańskie kościoły przekształcano w meczety, bądź też na ich fundamentach wznoszono nowe muzułmańskie świątynie. Skłaniaamy się przeto ku stwierdzeniu, iż w miejscowości Mejsjary funkcjonowała polska misja katolicka kierowana przez Jana

Гурецкий (бывший сотрудник посольства в Баку) в своих исследованиях, посвященных польским местам в Azerbejdżане, пишет, что эта надпись была в мечети, которая находилась в селе Мейсъяри вплоть до 30-х гг. XX в. Надпись на латинском языке переводится как: «Построено в 1618 г. поляком Яном Дембовским». Исходя из этого, В. Гурецкий делает, на наш взгляд, ошибочный вывод, что Дембовский является основателем мечети. Небольшое, никому не известное село в азербайджанской глубинке не пригласило бы на строительство мечети христианина из Европы, тем более человека, который не специализируется на подобных проектах. Думается, что финансовые возможности села для приглашения, содержания и оплаты работы европейского строителя были достаточно ограничены. И наконец, в окрестностях города Шамахи вначале XVII в., имя Яна Дембовского вряд ли что-то говорило. В то же время, в Ширване были свои известные мастера-каменщики. В чем же секрет надписи Дембовского в азербайджанской мечети? Надпись на латыни, употребляемой в Католической Церкви, дает нам основание предположить, что поляк Ян Дембовский был миссионером. Известно, что после включения областей Azerbejdżана в состав Российской Империи, многие католические миссии прекратили свое существование. Зачастую, заброшенные христианские церкви перестраивались под мечети, или же на их фундаменте строились новые мечети. Мы склонны к мысли, что в селении Мей-

Meczet Dżuma

Dembowskiego. Łacińska inskrypcja świadczy zaś o tym, że w miejsce kościoła (na bazie jego fundamentów) wzniesiony został meczet, do którego budowy wykorzystano kamienny materiał z konstrukcji dawnego kościoła (kaplicy). W związku z tym misja w wiosce Mejsjary (1618 rok) została utworzona wcześniej aniżeli w mieście Szamachy (1645 rok) i była prawdopodobnie pierwszą polską misją katolicką na terytorium współczesnego Azerbejdżanu. Dokładniejszych informacji w tej materii mogłaby dostarczyć kwerenda archiwów Watykanu.

W 1840 roku niewielka wspólnota katolicka w mieście Szamachy wystąpiła z prośbą o budowę domu modlitewnego. Do wniosku dołączono projekt budynku. Decyzją naczelnika obwodu kaspijskiego z dnia 24 lipca 1846 roku zezwolono na zbiórkę dobrowolnych datków na budowę wzmiankowanego obiektu kultu. Plan budowy domu modlitewnego w mieście Szamachy został zatwierdzony w 1860 roku. Później jednak władze guberni, uznając, że niewiele jest zarówno samych katolików, jak i zebranych środków, zadecydowały o odroczeniu prac konstrukcyjnych.

Swój ślad w historii Szamachy odcisnął również polski architekt z Baku Józef Płoszko. Po trzęsieniu ziemi, jakie miało miejsce w 1902 roku, został on zaproszony w charakterze uznanego specjalisty do odbudowy miejskiego Meczetu Dżuma – najstarszego meczetu w Azerbejdżanie (wzniesionego w 743 roku). Odwiedzający muzeum historyczno-krajoznawcze w Szamachy są informowani o tym wydarzeniu z dziejów miasta.

Na początku I wojny światowej w Baku utworzony został „Polski komitet ds. organizacji pomocy dla poszkodowanej przez wojnę ludności Królestwa Kongresowego”. Powodem utworzenia wspomnianej organizacji było poja-

szyri była polska katolicka misja Яна Дембовского. И латинская надпись в мечети говорит о том, что на месте костела (на его фундаменте) была построена мечеть, в строительстве которой были использованы камни бывшей церкви (часовни). Следовательно, миссия в селе Мейсяри (1618 г.) открылась раньше, чем в городе Шамахи (1645 г.) и возможно была первой польской католической миссией на территории современного Азербайджана. Более точные сведения могли бы дать исследования в архивах Ватикана.

К 1840 г. небольшая община католиков в г. Шамахи подала прошение о постройке молитвенного дома. К прошению был приложен проект дома. Предписанием от 24 июля 1846 г. начальнику Каспийской области было разрешено открыть сбор добровольных пожертвований для его сооружения. План строительства молитвенного дома в Шамахе был утвержден в 1860 г. Но в дальнейшем губернское начальство посчитало, что и католиков, и, соответственно, собранных средств - слишком мало, а поэтому строительство решено было отложить.

След в истории Шамахи оставил также польский архитектор из Баку Юзеф Плошко. После землетрясения в 1902 г., для восстановления городской Джумы Мечети – старейшей в Азербайджане (построена в 743 г.), он был приглашен, как известный специалист. Посетителям историко-краеведческого музея в Шамахе рассказывают об этом событии в жизни города.

В начале Первой Мировой Войны в Баку был создан «Польский комитет по организации помощи разоренному войной населению царства Польско-

wienie się w Baku fali polskich uchodźców. Do 1917 roku zarejestrowano w Baku łącznie 239 polskich uchodźców. Nie wszyscy jednak osiedlili się w tym mieście. W 1915 roku polska rodzina Szumowskich przybyła do Szamachy. Oczywiście nie było to dziełem przypadku, gdyż w mieście tym istniała polska diaspora. Głowa rodziny – Adam Szumowski (1873-1928) pracował jako urzędnik bankowy. Jego małżonka Amelia Kamińska (1884-1933) była natomiast pianistką. Niestety, w chwili obecnej nie było możliwym uzyskanie jakichkolwiek informacji na temat ich dalszych losów. Najprawdopodobniej oboje zostali pochowani na starym chrześcijańskim cmentarzu w Szamachy. I chociaż w obrębie nekropolii zachowały się mogiły pochodzące z XIX wieku, próby odnalezienia jakiegokolwiek z polskich grobów okazały się bezskuteczne. Wiele bowiem mogił zostało zniszczonych i zrównanych z ziemią. Natomiast starą część cmentarza przeznaczono pod prywatną zabudowę mieszkaniową. Niezależnie od tego wysiłki na rzecz odnalezienia dodatkowych informacji o rodzinie Szumowskich będą kontynuowane. W rodzinie było troje dzieci: Stanisław, Teodor oraz Józef. Stanisław Antonowicz (Adamowicz) Szumowski (1902-1984) stał się jednym z założycieli radzieckiej szkoły konstruowania samolotów. Zmienił swe patronimiczne nazwisko na Antonowicz. Mieszkał w Rosji. Jego młodszy brat Teodor, wiódł długie, trudne, aczkolwiek niezwykle interesujące życie. Zmarł w wieku 99 lat w Sankt Petersburgu (02.02.1913-28.02.2012). Lingwista, orientalista, arabista, doktor nauk filologicznych, doktor habilitowany nauk historycznych, autor pierwszego poetyckiego tłumaczenia Koranu na język rosyjski. Wielokrotnie represjonowany, również ze względu swoje polskie pochodzenie. Średni brat Józef przez długie lata mieszkał w mieście Szamachy.

Dyrektor filii Archiwum Państwowego w Szamachy poinformował nas, że wszystkie stare dokumenty zgromadzone są w bakijskich zbiorach. Zaznajomił nas jednak z lokalnym mieszkańcem Ogtajem Alijewem, który pracował z Józefem Szumowskim. O. Alijew pokazał nam dom, w którym J. Szumowski mieszkał do 1960 roku, a także opowiedział o tej polskiej rodzinie. Przez 29 lat (do 1964 roku) Józef Szumowski pracował jako główny księgowy lokalnego banku (poszedł więc w ślady ojca). Po przejściu na emeryturę zaproponowano mu stanowisko starszego finansisty w strukturze nadzorczej państwowego gospodarstwa rolnego i uprawy winorośli, obejmującego pięć regionów Azerbejdżanu. Jego brat Teodor kilkakrotnie przybywał z wizytą do Szamachy. Wówczas zbierali się sąsiedzi, bankierzy oraz miejscowa władza, ażeby zobaczyć i posłuchać swojego rodaka – znanego arabisty ZSRR. Józef opuścił Szamachy na początku lat 70. XX wieku. Obecnie w Rosji mieszka jego syn, który mógłby opowiedzieć wiele ciekawych historii. Poszukiwania w tej materii powinny być kontynuowane.

Niestety, nie udało się nam odnaleźć osób polskiego pochodzenia zamieszkujących współcześnie w regionie szamachińskim.

го». Это было связано с появлением в Баку волны польских беженцев. К 1917 г. в Баку было зарегистрировано 239 беженцев поляков. Однако не все беженцы обосновываются здесь. В 1915 г. польская семья Шумовских прибывает в Шамахи. Очевидно, это не случайность и в городе имеется польская диаспора. Глава семьи Адам Шумовский (1873-1928) работал банковским служащим. Его супруга Амалия Каминская (1884-1933) была пианисткой. К сожалению, в настоящее время получить какую-либо информацию об их судьбе не удалось. Вероятнее всего они были похоронены на старом христианском кладбище в Шамахи. Хотя на кладбище сохранились отдельные могилы, относящиеся к XIX в., поиски каких-либо польских захоронений не увенчались успехом. Многие могилы были разрушены и сравнены с землей. Старая часть территории кладбища была отдана для строительства частных домов. В семье было трое детей: Станислав, Теодор, Юзеф. Станислав Антонович (Адамович) Шумовский (1902-1984), стал одним из основоположников советского самолётостроения. Он взял отчество Антонович. Жил в России. Его младший брат Теодор прожил долгую, тяжелую, но в тоже время интересную жизнь и умер в 99 лет в Санкт-Петербурге (02.02.1913-28.02.2012). Лингвист, востоковед, арабист, кандидат филологических и доктор исторических наук, автор первого поэтического перевода Корана на русский язык. Был несколько раз репрессирован. В вину Теодору Шумовскому ставилось и то, что он скрыл свое польское происхождение. Средний брат Юзеф длительное время проживал в городе Шамахи.

Директор Государственного архива Шамахинского филиала сообщил нам, что все старые документы содержатся в Баку, но он познакомил нас с местным жителем Октаем Алиевым, который работал с Юзефом Шумовским. О. Алиев показал нам дом, в котором жил Ю. Шумовский до 1960 г. и рассказал об этой польской семье. В течение 29 лет (до 1964 г.) Юзеф Шумовский работал главным бухгалтером местного банка (пошел по стопам отца). После выхода на пенсию его пригласили на должность старшего финансиста в совхозно-винодельческий трест, который включал в себя пять районов Azerbejdżана. Его брат Теодор приезжал в Шамахи в гости. И тогда собирались соседи, банковские работники, городское руководство, чтобы увидеть и послушать своего земляка – известного арабиста СССР. Юзеф уехал из Шамахи в начале 70-х гг. XX в. В настоящее время в России живет его сын, который мог бы многое рассказать. Поиски в этом направлении стоит продолжить.

К сожалению, проживающих в Шамахинском районе людей польского происхождения на данный момент не удалось обнаружить.